

อยากรู้ไหม...ทำไม?...ต้องล่อยกระทง

นำเสนอเมื่อ : 30 ต.ค. 2552

ปัจจุบันแม้ประเพณีต่าง ๆ จะยังคงดำรงอยู่ในหลายท้องถิ่น แต่คนจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ๆ มักจะไม่ค่อยรู้ว่ามูลเหตุใดจึงมีประเพณีนั้น ๆ เกิดขึ้น เช่นเดียวกับ “ลอยกระทง” อันเป็นอีกประเพณีหนึ่งคล้ายสงกรานต์ซึ่งเป็นนักขัตฤกษ์ (งานรื่นเริงตามฤดูกาล) ที่ผู้คนทั่วประเทศทุกจังหวัดจัดกันเป็นประจำทุกปีเมื่อถึงวันเพ็ญ เดือน 12 ด้วยรูปแบบที่เกือบคล้ายคลึงกัน จะต่างกันบ้างก็คงเป็นเพียงวัสดุและรูปแบบกระทงที่นำไปลอยเท่านั้น ซึ่งนอกเหนือไปจากความรู้สึกสนุกสนานแล้ว ความหมายที่แท้จริงของการไป “ลอยกระทง” เป็นอย่างไร ทำให้ถึงต้องลอยกัน เชื่อว่าหลายคนจะยังไม่ทราบ อีกทั้ง “นางนพมาศ” ที่สมัยนี้มีการประกวดตั้งแต่เด็กเล็กจนถึงรุ่นสาว และกล่าวกันว่าเป็นสนมของพระร่วงในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น มีตัวตนจริงหรือไม่ เพื่อเป็นการเผยแพร่และแบ่งปันความรู้สู่สาธารณชน กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงขอเสนอข้อมูลจากเอกสารเผยแพร่ชื่อ “ลอยกระทงของชมารชราชชาติ” ของ อ.สุจิตต์ วงษ์เทศ มาบอกกล่าวเล่าต่อเพื่อให้ทราบกัน

ลอยกระทง เป็นพิธีกรรมร่วมกันของผู้คนในชุมชนทั้งสุวรรณภูมิ หรือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์ เพื่อขอขมาต่อธรรมชาติอันมีดินและน้ำที่หล่อเลี้ยง ตลอดจนพืชและสัตว์ที่เกื้อกูลให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ มนุษย์จึงมีชีวิตเจริญเติบโตขึ้นได้ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอนว่าลอยกระทงเริ่มมีมาแต่เมื่อไร แต่พิธีกรรมเกี่ยวกับ “ผี” ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีอยู่กับผู้คนในชุมชนสุวรรณภูมิไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์-พราหมณ์จากอินเดีย

มีสำคัญยุคแรก ๆ คือ ผีน้ำ และ ผีดิน ซึ่งต่อมาเรียกชื่อด้วยคำยกย่องว่า “แม่พระคงคา” กับ “แม่พระธรณี” มีคำพื้นเมืองนำหน้าว่า “แม่” ที่หมายถึงผู้เป็นใหญ่

ผู้คนในสุวรรณภูมิรู้ว่าผีมีชีวิตอยู่ได้ก็เพราะ น้ำ และ ดิน เป็นสำคัญ และ น้ำ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะเป็นบ่อเกิดของสิ่งมีชีวิต ดังนั้นเมื่อคนเรามีชีวิตอยู่รอดได้ปีหนึ่ง จึงทำพิธีขอขมาที่โล่งสว่างจ้าโดยรูปทูลไม่ถึงกรรม เช่น เหยียบย่าง ภายของงูสย หรือทำสิ่งอื่นใดที่ไม่เหมาะสมเสียครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ทำพิธีบูชาพระคงคาไปพร้อมกัน ด้วยการใช้วัสดุที่ลอยน้ำได้ใส่เครื่องเซ่นไหว้ลอยไปกับน้ำ อาทิ ต้นกล้วย กระบองไม้ไผ่ กะลามะพร้าว ฯลฯ และช่วงเวลาที่เหมาะสมที่คนเราเรียนรู้จากประสบการณ์ธรรมชาติ คือ สิ้นปีนักษัตรเก่า ขึ้นปีนักษัตรใหม่ ตามจันทรคติที่มีดวงจันทร์เป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไปเกิดน้ำขึ้น น้ำลง ซึ่งวันสิ้นปีนักษัตรก็คือ วันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ กลางเดือน 12 เพราะเป็นช่วงที่น้ำขึ้นสูงสุด และเมื่อพ้นไปจากนั้นก็เริ่มขึ้นปีนักษัตรใหม่ เรียกเดือนอาษา แปลว่าเดือนหนึ่ง ตามคำโบราณหนึ่ง สอง สาม ฯลฯ ว่า อายุ ยี่ สาม เป็นต้น และเมื่อเทียบช่วงเวลาเทียบกับปฏิทินตามสุริยคติที่มีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางก็จะตรงกับเดือนตุลาคม-พฤศจิกายนของทุกปี

ช่วงเวลาต่อเนื่องกันนี้เองที่ทำให้ชุมชนโบราณมีพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำหลายอย่าง เพื่อวิงวอนขอ “แม่” ของน้ำอย่าให้หนองหลากมาถล่มจนท่วมข้าวที่กำลังออกรวงเต็มที่ มีเดชะนั้นข้าวจะงอกน้ำตายหยุด ออกันไปทั้งปี ดังมีกลอนเพลงเก่า ๆ ว่า “เดือนสิบเอ็ดนางงอ เดือนสิบสองนำทรง เดือนอาษาเดือนยี่ น้ำก็รีไหลลง” ทำให้มีประเพณีแข่งเรือเสียดสาย และการแข่งขัน ชับโล่น้ำไหลงเร็ว ๆ อยาให้ท่วมข้าว

และหลังจากประวัติศาสตร์พราหมณ์จากอินเดียเมื่อราว 2,000 ปีมาแล้ว ราชสำนักโบราณในสุวรรณภูมิก็ได้รับพิธีกรรม “ผี” เพื่อขอขมาน้ำและดินให้เข้ากับศาสนาที่รับเข้ามาใหม่ ทำให้ความหมายเดิมเปลี่ยนไป กลายเป็นการลอยกระทงเพื่อบูชาพระพุทธรูปและเทวดา ซึ่งในส่วนนี้มีพื้นฐานหลักฐานเก่าสุดคือ รูปสลักพิธีกรรมทางน้ำคล้ายลอยกระทงที่ปราสาทหินบาปวนในนครพนม ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1700 แต่สำหรับชุมชนชาวบ้านทั่วไปก็ยังคงเข้าใจเหมือนเดิม คือ ขอขมาแม่พระคงคาและแม่พระธรณี ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในเอกสารของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศสที่บันทึกพิธีชามานในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเอาไว้หลายตอน เช่น “ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณแม่คงคาด้วยการตามประทีปโคมไฟขนาดใหญ่ (ในแม่น้ำ) อยู่หลายคืน...เราจะได้เห็นทั้งลำแม่น้ำเต็มไปด้วยดวงประทีปลอยน้ำ.....” เป็นต้น

สำหรับราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำ และมีน้ำท่วมมาหลายเดือนก็เป็นศูนย์กลางสำคัญที่จะสร้างสรรคดีเกี่ยวกับน้ำขึ้นมาให้เป็น “ประเพณีหลวง” ของราชอาณาจักร ดังมีหลักฐานการตราเป็นกฎหมายที่รวบรวม ว่าพระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จฯ ไปประกอบพิธีกรรมทางน้ำ เพื่อความมั่นคงและมั่งคั่งทางกิจการของราษฎร และยังมีการบวงสรวงบูชาพระราชมารดาเพื่อประกอบพระราชพิธีโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีเอกสารบันทึกอย่างเช่นในตำราพระราชนิพนธ์ของลาลูแบร์ว่า พระราชพิธีที่เกี่ยวกับพระคงคาและพระธรณี มีการทวงถามผลที่การก่อเกิดประเพณี “โถ้ซูล” หรือโถ้ไฟเพื่อวิงวอนให้น้ำลดเร็ว ๆ เป็นต้น ซึ่งประเพณีหลวงอย่างนี้ ไม่มีหลักฐานใด ๆ ปรากฏว่ามีอยู่ในเมืองที่อยู่นอกกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป เช่น สุโขทัย ที่ตั้งอยู่นอกเขตเมืองน้ำท่วมไม่ถึง จึงไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับกระบวนเรือพยุหยาตราลงมารวม สวรรค์แห่งหรือสระน้ำในสุโขทัยก็มีโถ้ไฟเพื่อเก็บน้ำเพื่อใช้ในการบริโภคอุปโภคของวัดและวังที่อยู่ในเมือง และไม่มีโถ้ไฟเพื่อกิจกรรมสาธารณะอย่างเช่น ลอยกระทง ฯลฯ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่บ้านเมืองมั่นคง การศึกษาสงครามลดลงเกือบหมด การค้าก็มั่งคั่งขึ้น โดยเฉพาะกับจีน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมสำคัญเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักร และด้วยความจำเป็นในด้านอื่น ๆ อีก จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ ตำราท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศ ขึ้นมา โดยสมมุติโศลกของเรื่องเกิดขึ้นในยุคพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งตำราดังกล่าวได้พูดถึงนางนพมาศว่าเป็นพระสนมเอกของพระร่วง ที่ได้คิดประดิษฐ์กระทงไปต้องเป็นรูปดอกบัวกมุทขึ้น ด้วยเห็นว่าเป็นดอกบัวพิเศษที่บานในเวลากลางคืนเพียงปีละครั้ง สมควรทำเป็นกระทงแต่งประทีป ลอยไปถวายสักการะรอยพระพุทธรูปฯ ซึ่งมีอยู่พระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นก็รับสั่งถามถึงความหมาย นางก็ได้อธิบายจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์จึงมีพระราชดำริว่า “แต่นี้สืบไปเบื้องหน้าโดยลำดับ กษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ วันเพ็ญเดือน 12 ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปตามนามท่านที่ ตราบเท่ากาลปาวสาน”

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดกระทง ทำด้วยใบตองแทนวัสดุ อื่น ๆ แล้วนิยมใช้ลอยกระทงมาแต่ครานั้นตราบนานทุกวันนี้ ซึ่งตำราท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศนี้ กรมพระยาตำราพระราช นภาพทรงเชื่อว่าประเพณีลอยกระทงของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสำนวนโวหารมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังมีพระราชนิพนธ์หลายตอนซึ่งแสดงให้เห็นว่าแต่งสมัยกรุงสุโขทัยไม่ได้ เช่น การอ้างถึงอเมริกัน ปืนใหญ่ เป็นต้น ดังนั้น นางนพมาศ จึงเป็นเพียง “นางในวรรณคดี” มิได้มีตัวตนอยู่จริง

นอกจากนี้ ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยและเอกสารร่วมสมัย ก็ไม่มีปรากฏชื่อ “ลอยกระทง” แม้แต่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็มีแต่ชื่อ “เผาเทียน เล่นไฟ” ที่มีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่า การทำบุญไหว้พระ โดยไม่มีคำว่า “ลอยกระทง” อยู่ในศิลาจารึกนี้เลย ส่วนเอกสารและวรรณคดีสมัย กรุงศรีอยุธยาสมัยแรก ๆ ก็มีแต่ชื่อ ซักโคมลอย โคม แขนงโคม และตลอดยุคโคมลงน้ำ ในพิธีพราหมณ์ของราชสำนักเท่านั้น และแม้แต่ในสมัยกรุงธนบุรีก็ไม่มีชื่อนี้ จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีปรากฏชัดเจนในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเรื่องนางนพมาศ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 3 ซึ่งก็หมายความว่า คำว่า “ลอยกระทง” เพิ่งปรากฏในต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าประเพณีลอยกระทงจะเกิดขึ้น และมีพัฒนาการมาอย่างไรก็ตาม แต่ความหมายที่มีคุณค่ามาตลอดสมัยปัจจุบันอันควรเผยแพร่ให้เป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางก็คือ ลอยกระทงแม่พระคงคา ขอขมาธรรมชาติอันมีดินและน้ำที่หล่อเลี้ยงเกื้อกูลความมีชีวิตใหม่มาล้นหลามตลอดปีพืชและสัตว์ ซึ่งการระลึกถึงพระคุณของธรรมชาตินี้เองจะช่วยให้เราเคารพและไม่ทำร้ายธรรมชาติจนส่งผลให้ธรรมชาติอ่อนแอลงไทยมนุษย์ ดังเช่นที่เห็นในปัจจุบัน.

